

**Reflexe národní a evropské identity
v novém miléniu**

Informační list č. 2

TEORETICKÝ A EMPIRICKÝ VÝZKUM IDENTITY PO ROCE 1989

1 Popis projektu a cíle

V rámci projektu se setkávají partneři ze Spolkové republiky Německo, České republiky a Slovenské republiky, aby porovnali své zkušenosti se vzděláváním v oblasti evropské a národní identity a seznámili se s nejnovějším vývojem, který mohou využít vysokoškolští učitelé a učitelé na středních školách. Dlouhodobým cílem je zapojení mladých lidí do aktivního občanství EU. Konkrétním cílem je výuka výše jmenovaných témat na univerzitní úrovni vysoce inovativním způsobem s využitím informačních a komunikačních technologií (ICT). Různé pohledy na národní a evropskou identitu se například spojují v rámci výukových příležitostí na virtuální 3D platformě "Kitely".

Tento druhý informační list nejprve popisuje celkový vývoj identity v Evropě od roku 1989, poté jsou představeny konkrétní souvislosti a proměny v zemích Slovenská republika, Česká republika a Německo.

2 Evropa a evropská identita

Z kulturně-sociologického hlediska je evropská identita definována jako "zpochybňující zvláštní případ kolektivní identity – anspruchsvoller Spezialfall jeglicher 'kollektiver Identität'" (Forchtner a Eder 2017:79) (angl. "challenging special case of 'collective identity'"). Termín odkazuje na "jene Geschichten, die EuropäerInnen über sich selbst erzählen. Es sind Erzählungen, mit denen sie sich selbst beschreiben, abgrenzen und ihre Umwelt wahrnehmen" (ibid.) (angl. "ty příběhy, které si Evropané vyprávějí o sobě. Jsou to příběhy, jejichž prostřednictvím Evropané popisují a rozlišují sami sebe a vnímají své prostředí"). Cerutti (2009) považuje evropskou identitu za nezbytnou pro legitimizaci Evropské unie (EU). Vytváření takové identity však provázejí různé obtíže, od malé "viditelnosti" EU v každodenním životě přes rozdělení např. legislativy mezi EU a členské státy nebo politické komunikační struktury a rámování EU v národním kontextu (Cerutti 2009) až po otázky loajality (Carey 2002).

Od 80. let 20. století se uskutečnilo několik významných projektů přispívajících ke konzistentnější politické struktuře EU, např. schengenská dohoda (1990), zavedení jednotného evropského trhu (1986) a později eura (1999/2002). Nicméně zpočátku vedly jen částečně k širšímu formování evropské identity. Na přelomu tisíciletí se s EU více identifikovali

především lidé z vyšších sociálních vrstev. V roce 2004 se jako primárně evropští identifikovalo pouze 12,7 % občanů EU. Dalších 43,3 % se identifikovalo především se svou národní identitou, ale alespoň částečně jako Evropané. (Fligstein, Polyakova a Sandholtz 2012). Nová publikace Evropské komise ilustruje vývoj týkající se identifikace jako občana EU v letech 2010 až 2021. Ačkoli je změna pomalá, trend je vzestupný: zatímco v roce 2010 se za občany EU zcela nebo částečně považovalo 62 % respondentů, v zimě 2020/21 to bylo již 74 %. Přesto se stále jen 60 % respondentů cítilo být spojeno s EU, zatímco 92 % se cítilo být spojeno se svou domovskou zemí (Evropská komise a Kantar 2021). Evropská identita tedy nenahradila identitu národní, ale v mnoha případech obě do jisté míry koexistují.

3 Kontext a vývoj v jednotlivých zemích

V jednotlivých zemích došlo k odlišnému vývoji v závislosti na kontextu a okolnostech specifických pro danou zemi. Ty jsou níže rozebrány u účastníků projektu Slovenska, České republiky a Německa.

3.1 Slovenská republika

Lášticová and Bianchi (2003) označují pád komunistického režimu v roce 1989, rozdělení Československa a vznik Slovenské republiky v roce 1993, jakož i vstup do EU v roce 2004, za důležité společensko-politické faktory, které ovlivnily proměnu identity ve slovenském prostoru od roku 1989.

Velká část literatury zabývající se proměnami identity ve slovenském prostoru od té doby se vztahuje k 90. letům 20. století a k roku 2000.

Studie z devadesátých let a z období kolem přelomu tisíciletí ukazují, že v té době ještě nevznikla evropská identita; lidé se spíše identifikovali s místními, regionálními a národními celky. Tehdy se slovenské údaje většinou srovnávaly s údaji o České republice. Mezi oběma zeměmi nebylo možné identifikovat téměř žádné rozdíly. Místo toho byla většina rozdílů mezigeneračních. Nejsilnější identifikace s nadnárodními celky (Evropa, svět) byla zjištěna u mladých lidí do 25 let, kteří k ní předpovídali silnější příklon i pro budoucí generace (Bačová a Výrost 1996; Frankovský 2000; Frankovský a Bolfíková 1996). Určitý vliv má zřejmě i úroveň vzdělání, kdy absolventi vysokých škol mají tendenci se více identifikovat s makrosociálními celky (Frankovský 2001).

Dále se výzkumy evropské identity zaměřují na mladé generace; u nich se zdůrazňují rozdíly mezi zeměmi i mezi slovenskou většinovou společností a menšinami (Borecká a Pflichtová 1998; Homišinová 1999; Pflichtová 1991). Například Bačová a Ellis (1996) provedli v 90. letech

20. století studii o vnímání národa a etnicity mezi školáky a vysokoškoláky na Slovensku a ve Velké Británii (UK). Docházejí k závěru, že příslušníci slovenské většinové společnosti vnímají "národ" obzvláště pozitivně, vytvářejí úzké spojení mezi státní a národní identitou a stejně jako maďarská menšina přikládají vysokou hodnotu jazyku. V letech 2002/03 se v rámci projektu "Orientace mladých mužů a žen na občanství a evropskou identitu" (SÚ SAV 2002-2004) uskutečnil výzkum evropské identity mezi mladými lidmi ve věku 18 až 24 let v několika zemích. Vyplynulo z něj, že slovenští účastníci z Bratislavy přikládají občanství EU vyšší hodnotu než srovnávací skupina z Prahy/České republiky a mají velké naděje na život v EU. V novější studii se Nikischer (2013) zabývá mimo jiné vztahem Slováků k územním celkům. Naznačuje, že se zde prolínají tři úrovně teritoriální identity: nadnárodní (EU), národní (Slovensko) a subnárodní (regionální, lokální).

Proces identifikace s Evropou byl v 90. letech 20. století komplikován politickými procesy, zejména rozpadem bipolárního světového systému a Československa a doprovodným vzestupem nacionalistických idejí. Vstup do EU, svoboda hranic a generační výměna nyní vedou ke změnám identit, zejména směrem k větším společenským celkům. Tyto předpoklady je třeba ověřit dalším výzkumem.

3.2 Česká republika

Stejně jako v případě Slovenska byly pro Českou republiku z hlediska identity a jejího vývoje po roce 1989 nejvýznamnějšími událostmi pád komunistického režimu v roce 1989, rozdělení Československa a vznik České republiky v roce 1993 a vstup země do EU v roce 2004.

V moderních dějinách byla česká národní identita především pod vlivem Německa, Slovenska a Ruska a formovala se prostřednictvím vztahů s nimi. Konstituuje se z různých hledisek. Aby mohl být člověk považován za "Čecha", musí splňovat určitá kritéria. Mezi nejdůležitější patří narodit se a žít na českém území, mít české rodiče, mluvit česky (jakožto mateřským jazykem) a mít české občanství (Vlachová a Řeháková 2004a:16 a dále). Za plnohodnotné Čechy se již nepovažují ani osoby, pro které platí všechna ostatní kritéria, ale žijí trvale v zahraničí (Kandert 2000). Důležitou součástí české národní identity je identifikace s českým národním územím (Vlachová a Řeháková 2004a:20f). Národní hrdost jakožto součást národní identity, kterou mohou lidé rozvíjet ve vztahu ke své zemi na základě individuálních a národních úspěchů – například v oblasti politiky, vědy, ekonomiky, sportu, umění a literatury – pociťují Češi jen v menší míře (Vlachová a Řeháková 2004a:22-25; Vlachová a Řeháková 2004b).

Pokud jde o evropskou identitu, Hubálek, Lincényi a Staněk (2018) ve výzkumu postojů českých a slovenských studentů a učitelů zjišťují, že čeští účastníci mají ve většině případů méně pozitivní postoje k občanství EU a evropské identitě, jsou méně hrdí na své občanství EU a jsou skeptičtější k aktivitám EU než slovenská srovnávací skupina. Na druhou stranu jsou čeští účastníci celkově velmi hrdí na členství České republiky v EU a na aktivity země v rámci EU. Intenzivnější vzdělávání českých studentů v oblasti občanství EU by tedy mohlo vést k pozitivnějšímu postoji k němu a k evropské identitě.

3.3 Spolková republika Německo

Pro vývoj identity po roce 1989 v Německu bylo formativní sjednocení v roce 1990 a způsob, jakým bylo provedeno. Sjednocení bylo realizováno v podobě připojení Německé demokratické republiky (NDR) ke Spolkové republice Německo (SRN). Politické, hospodářské a sociální struktury byly přizpůsobeny strukturám západního Německa, což pro východoněmecké obyvatelstvo znamenalo období přizpůsobování. To bylo ztíženo hospodářskou krizí: jedním z důsledků restrukturalizace bylo masové propouštění (Herbert 2017:1147). S prací odpadla i část společenského života, protože v NDR jako dělnické společnosti byl společenský život částečně organizován prostřednictvím práce. Se ztrátou jistoty a stability se identity občanů bývalé NDR staly devalvovanými a křehkými; evropská identita zde nehrála roli. Západoněmecké obyvatelstvo vnímalo tuto fázi odlišně: pro ně se téměř nic nezměnilo. Vnímání sjednocení bylo často spojováno se solidárním příplatkem, krize však nebyla patrná. Na Západě byly stížnosti východních Němců vnímány jako fňukání ("Jammerossi"; urážlivá západoněmecká přezdívka pro východní Němce analogicky přeložitelná do češtiny jako "ufňukaní východní Němci"); na Východě se naopak lidé cítili povýšeně, dokonce bezprávně ("Besserwessi"; urážlivá východoněmecká přezdívka pro západní Němce analogicky přeložitelná do češtiny jako "západní Němci, kteří si myslí, že jsou něco lepšího") (Herbert 2017).

Ve studii o "generaci 1975" bylo dotazováno 26 současných svědků z Berlína, Braniborska a Bádenska-Württemberska, kterým bylo v době pádu Berlínské zdi 14 let. Ukazuje se, že dříve zmíněné rozdílné vnímání se ohledně dané generace změnilo jen málo. Identita dotazovaných byla i nadále ovlivněna jejich vlastním odlišným vnímáním a také zkušenostmi jejich rodičů (Bertram 2020).

Projekt nadace Körber-Stiftung (2020) se zabývá východoněmeckými a západoněmeckými "dětmi po transformaci" narozenými v letech 1989 až 94. V rámci tohoto projektu byly v roce 2020 zkoumány děti, které se narodily v období po transformaci. Třicet účastníků vykresluje odlišný obraz: zařazení do východního a západního Německa stále hraje roli, ale jeho význam

klesá. Protože vyrůstali ve sjednoceném Německu, zaměřují se na společné rysy a upřednostňuje se termín "generace Gesamtdeutschland" (angl. "generace celého Německa"). Vlastní identitu vnímají jako regionální nebo evropskou, národní identita je méně důležitá. Je však třeba poznamenat, že se jedná o elitní projekt: Všichni účastníci se v dětství zúčastnili dějepisné soutěže, většina z nich vystudovala vysokou školu a je zaměstnána. Obraz, který se zde rýsuje, kontrastuje s jinými identitami, které v Německu koexistují.

4 Závěr

Celkově je zřejmé, že národní identita je důležitým faktorem při vytváření evropské identity a že hraje velkou roli při vysvětlování postojů k EU. Studie Careyho (2002) ukazuje, že pokud má občan členského státu EU vyvinutou silnou národní identitu, je podpora evropské integrace a evropské identity nižší. Důvodem je střet zájmů a otázky týkající se nezávislosti: EU převzala některé charakteristiky, které historicky patřily národům/státům, jako například vlajku, hymnu, měnu, národní banku, parlament a zákony. Národní i evropská identita je velmi složitá; jedna bez druhé nemůže existovat (Delanty 1998; Kersbergen 2000). Pokud se na tyto tři země podíváme podrobněji, můžeme si všimnout rozdílů na národní úrovni v tom, že v Německu lze nalézt výraznější evropskou identitu než v České republice a na Slovensku. Pokud se však na jednotlivé země podíváme kvalitativním designem, je zřejmé, že důležitými rysy ovlivňujícími utváření kolektivních identit jsou také status menšin či většin, přistěhovalců či "dlouhodobě usazených", vládnoucích či utlačovaných.

Použitá literatúra:

- 1) Bačová, Viera, and Patricia Ellis. 1996. "Cultural-Political Differences in Perception of Ethnic Concepts in Central-Eastern and Western Europe." Pp. 145–68, in *Changing European Identities: Social Psychological Analyses of Social Change*, edited by G. M. Breakwell and E. Lyons. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- 2) Bačová, Viera, and Jozef Výrost. 1996. "Medzi generačné súvislosti sociálnej identity vybranej vzorky obyvateľov Slovenska." Pp. 141–57, in *Historická pamäť a identita*, edited by V. Bačová. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.
- 3) Bertram, Christiane. 2020. "'Generation 1975 – Mit 14 ins neue Deutschland': Blick vom Osten und Westen in die deutsche Teilungsgeschichte." *Bürger & Staat* 2020(1/2 Vereint nach drei Jahrzehnten?):81–88. Retrieved December 5, 2021 (https://www.buergerundstaat.de/1_2_20/30_jahre_einheit.pdf).
- 4) Borecká, Oľga, and Jana Pflichtová. 1998. "Reflexia národnej identity v meniaci sa spoločnosti." *Československá psychologie* 42(2):126–43.
- 5) Carey, Sean. 2002. "Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration?" *European Union Politics* 3(4):387–413. doi:10.1177/1465116502003004001.
- 6) Cerutti, Furio. 2009. "Warum sind in der Europäischen Union politische Identität und Legitimität wichtig?" Pp. 249–67 in *SpringerLink Bücher, Europäische Identität als Projekt: Innen- und Außensichten*, edited by T. Meyer and J. Eisenberg. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- 7) Delanty, G. 1998. "Social Theory and European Transformation: Is there a European Society?" *Sociological Research Online* 3(1):103–17. doi:10.5153/sro.156.
- 8) European Commission, and Kantar. 2021. *European Citizenship: Report*. Standard Eurobarometer. 94, Winter 2020–2021. European Commission, Directorate General for Communication. Retrieved October 14, 2021 (<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4f8f3456-32e4-11ec-bd8e-01aa75ed71a1>).
- 9) Fligstein, Neil, Alina Polyakova, and Wayne Sandholtz. 2012. "European Integration, Nationalism and European Identity." *Journal of Common Market Studies* 50(1):106–22. doi:10.1111/j.1468-5965.2011.02230.x.
- 10) Forchtner, Bernhard, and Klaus Eder. 2017. "Europa erzählen: Strukturen Europäischer Identität." Pp. 79–100 in *SpringerLink Bücher, Europäische Identität in der Krise?: Europäische Identitätsforschung und Rechtspopulismusforschung im Dialog*, edited by G. Hentges, K. Nottbohm, and H.-W. Platzer. Wiesbaden: Springer VS.
- 11) Frankovský, Miroslav, and Eva Bolfíková. 1996. "Rozdiely vo vnímaní identity vo vzťahu k určeným makrosociálnym útvarom na makroúrovni." Pp. 158–76, in *Historická pamäť a identita*, edited by V. Bačová. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.
- 12) Frankovský, Miroslav. 2000. "Posudzovanie identifikácie sa s makrosociálnymi útvarmi a vnímanie svojej príslušnosti k vlastnému národu." *Človek a spoločnosť* 3(1):20–25. Retrieved November 20, 2021 (<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=KSXMHQT3TGK94DHQ31PBC9BLE>).
- 13) Frankovský, Miroslav. 2001. "Úroveň ukončeného vzdelania a posudzovanie identity k makrosociálnym útvarom príslušníkmi majoritnej a minoritných spoločností." *Človek a spoločnosť* 4(2):7–15. Retrieved November 20, 2021 (<http://clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-4-rok-2001/2/studie-a-clanky/uroven-ukonceneho-vzdelania-a-posudzovanie-identity-k-makrosocialnym-utvarom-prislusnikmi-majoritnej-a-minoritnych-spolocenstiev/>).
- 14) Herbert, Ulrich. 2017. *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*. 2nd ed. München: C.H. Beck.

- 15) Homišinová, Mária. 1999. "Skúmanie miery osobnej i identifikácie príslušníkov majority a minority s makrosociálnymi útvarmi." *Človek a spoločnosť* 2(2):30–36. Retrieved November 20, 2021.
- 16) Hubálek, Tomáš, Marcel Lincényi, and Antonín Staňek. 2018. "A comparative analysis of pupils' and teachers' public opinion on European citizenship and European identity in the Czech Republic and the Slovak Republic." *Economic Annals-XXI* 171(5-6):50–56. doi:10.21003/ea.V171-08.
- 17) Kandert, Josef. 2000. "Sborník analytických studií pro Strategický program sociálního a ekonomického rozvoje České republiky." Pp. 229–38, in *Sborník analytických studií pro Strategický program sociálního a ekonomického rozvoje České republiky*. Prague.
- 18) Kersbergen, Kees van. 2000. "Political Allegiance and European Integration." *European Journal of Political Research* 37(1):1–17 (<https://doi.org/10.1023/A:1007025301841>).
- 19) Körber-Stiftung. 2020. *Nachwendekinder: 30 Jahre Deutsche Einheit: Eine neue Generation fragt nach*. Hamburg. Retrieved December 5, 2021 (<https://www.koerber-stiftung.de/geschichtswettbewerb/alumnibereich/nachwendekinder>).
- 20) Láštiová, Barbara, and Gabriel Bianchi. 2003. "Identita, jej teórie a výskum v slovenskej sociálnej psychológii 1989 – 2001: (Research on identities in Slovak social psychology 1989–2001)." *Československá psychologie: časopis pro psychologickou teorii a praxi* 47(5):405–23.
- 21) Nikischer, Richard. 2013. "Formovanie teritoriálnej identity Čechov a Slovákov." *Mladá veda* 1(2):10–23.
- 22) Plichtová, Jana. 1991. "Bilingvizmus a etnická identita." *Československá psychologie* 35(2):97–107.
- 23) SÚ SAV. 2002-2004. *SÚ SAV v Bratislave Mládež a európska identita január 2002 / október 2004*. Retrieved November 26, 2021 (<https://www.vyskummladeze.sk/vyskumy-katalog-dat/2002-2/mladez-a-europska-identita/>).
- 24) Vlachová, Klára, and Blanka Řeháková. 2004a. *Česká národní identita po zániku Československa a před vstupem do Evropské unie*. Edice Sociologické studie/Sociological Studies. 04:09. Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Retrieved December 10, 2021 (<https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/2004-9.pdf>).
- 25) Vlachová, Klára, and Blanka Řeháková. 2004b. "Národ, národní identita a národní hrdost v Evropě." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40(4):489–508. Retrieved December 10, 2021 (<https://www.jstor.org/stable/41132050>).